

Данильян О. Г.

*НДІ державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрНУ,
завідувач сектором проблем формування
та функціонування органів державної влади*

ПРОБЛЕМА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Становлення й розвиток інститутів громадянського суспільства, будівництво демократичної, правової держави безпосередньо пов'язані з реальним забезпеченням прав і свобод людини. Саме тому права людини в сучасній державі неможливо уявити без належним чином урегульованої й ефективно діючої системи їх захисту. Не випадково, що ідею визнання непорушної єдності правової держави, прав людини та їх захисту відображено в підсумковому документі «Конференції з людського виміру НБСЄ» (Копенгаген, 1990), у якому зафіксовано: «Правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні та підтримці демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні та повному прийнятті вищою цінністю людську особистість і гарантуванні цього установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повного прояву». Конкретизуючи цю ідею, один із провідних спеціалістів у сфері теорії прав людини О. Лукашева відзначає, що «права людини не реалізуються автоматично навіть за сприятливих умов. Тому необхідні зусилля й навіть боротьба людини за свої права і свободи, які повинні органічно включатися в систему заходів, що складають у єдності механізм захисту прав людини».

Таким чином, можна констатувати, що зміст співвідношення між правовою державою й особистістю в сучасному суспільстві визначається не тільки обсягом прав і свобод, а й рівнем їх забезпечення й захисту. Звідси й випливає загальноновизнана теза про важливість і першочергову практичну необхідність наукового дослідження проблем правозахисного аспекту прав людини, який у відособленому і гранично узагальненому виді являє собою механізм захисту прав людини.

Незважаючи на свою безумовну актуальність, категорія «механізм захисту прав людини» у юридичній літературі до останнього часу не одержувала належного осмислення, а ті дослідження, які проводилися, не мали системного характеру. Досить часто проблема механізму забезпечення прав і свобод людини й громадянина зводилася до аналізу функцій, принципів і діяльності не взаємопов'язаних між собою держави й суспільства. Тобто економічні, політичні, ідеологічні та правові компоненти виділялися і розглядалися самостійно, не у взаємозв'язку, що негативно впливає на всю систему заходів щодо забезпечення прав і свобод людини в суспільстві.

Багато вчених, які досліджують механізм захисту прав і свобод людини, розкривають лише його структуру, тобто внутрішнє обладнання системи, не аналізуючи процес здійснення такої діяльності, сама дія в такому випадку лише мається на увазі.

Наприклад, російський дослідник О. Снежко вважає, що конституційний механізм захисту прав і свобод являє собою певну систему органів, засобів, закріплених у конституції держави, що забезпечують найбільш повний і ефективний захист прав і свобод людини й громадянина.

На думку В. Гоймана, механізм забезпечення прав людини являє собою комплекс взаємопогоджуваних заходів матеріально-технічного, організаційно-управлінського, ідеологічного (соціально-політичного) і спеціально-юридичного характеру, здійснюваних державою, її органами й посадовими особами, що й мають своїм призначенням забезпечити: реальну чинність закону, тобто створити умови, при яких громадяни, їх об'єднання та організації погоджують свої дії з вимогами закону, а також безперешкодно й ефективно використовують можливості, що надаються їм, задоволення різноманітних інтересів і потреб.

Один із найбільш вдалих підходів до розкриття сутності і змісту механізму захисту прав людини репрезентовано російською дослідницею О. Єремєєвою. На її думку, поняття механізму захисту прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні зазначений механізм має складатися із правових норм, що встановили права й свободи людини й громадянина; юридичних фактів, що є підставою виникнення,

зміни або припинення правовідносин; правових відносин; діяльності суб'єктів правозахисної діяльності, у тому числі органів державної влади та ін.

Механізм захисту прав і свобод людини й громадянина у вузькому розумінні, на погляд О. Єремєєвої, являє собою сукупність застосовуваних гарантій захисту порушених прав і свобод людини і громадянина.

Категорія гарантій прав і свобод людини й громадянина, вважає дослідниця, — поняття, що складається із суб'єктів правозахисної діяльності, а також форм і методів захисту, де форми — надані законом умови для захисту порушених прав, а методи — засоби і способи впливу, за допомогою котрих будь-який суб'єкт правозахисної діяльності може захистити основні права і свободи. Причому кожній формі захисту має відповідати певний спосіб або засіб захисту, тобто метод захисту порушеного права. Виходить, суб'єкти правозахисної діяльності і форми захисту займають основне становище — підпорядковуюче, а методи захисту — другорядне, підпорядковане.

Безпосередня дія механізму захисту прав і свобод, за О. Єремєєвою, така: суб'єкт правозахисної діяльності, перебуваючи в певних правових умовах (форма захисту), застосовує той чи інший установлений засіб або спосіб захисту (метод захисту).

Важливим компонентом концепції О. Єремєєвої є виділення чотирьох рівнів захисту прав і свобод людини, а, отже, й чотирьох видів гарантій, де критерієм класифікації служить сфера їх застосування. Серед них: міжнародні гарантії; внутрішньодержавні (національні) гарантії; регіональні гарантії прав і свобод людини і громадянина, що забезпечують реалізацію прав і свобод на території окремо взятого регіону; місцеві гарантії, що застосовуються на рівні муніципалітету. Кожному виду гарантій відповідає певний механізм захисту прав і свобод, а саме: міжнародний, національний, регіональний і місцевий.

Погоджуючись у цілому з таким підходом до розгляду сутності і змісту механізму захисту прав людини в сучасному суспільстві, необхідно звернути увагу на низку моментів. По-перше, правові норми, що визначають права і свободи людини і громадянина в конкретному суспільстві, самі по собі не встановлюються. Для їхнього закріплення в правовій системі потрібні політична

воля правлячої еліти, наполегливість політичних партій, громадських організацій, що саме по собі має на увазі присутність у цьому процесі суб'єктивного фактора. По-друге, провідну роль у функціонуванні механізму захисту прав людини в сучасному суспільстві відіграють різні соціальні інститути. По-третє, однієї з найважливіших проблем захисту прав людини в суспільствах перехідного типу є недостатня ефективність зазначених механізмів. Ефективність же функціонування соціальної системи, у тому числі сфері захисту прав людини, визначається наявністю в ній каналів зворотного зв'язку. Одним з основних каналів зворотного зв'язку, який дозволяє оцінити ефективність діяльності механізму захисту прав людини в певному суспільстві і визначити напрямки його удосконалення, має бути соціальний контроль з боку громадських організацій.

Отже, трансформація правомочностей особистості, які містяться в чинному законодавстві, у конкретні правовідносини вимагає створення надійного механізму реалізації і контролю над дотриманням, забезпеченням і захистом прав і свобод людини й громадянина, під якими розуміється система міжнародних і національно-державних засобів, правил і процедур, що гарантують повагу, визнання й умови гідного існування особистості, дотримання, охорону та захист усіх її прав і свобод. Він містить у собі відповідне нормативно-правове врегулювання діяльності різноманітних соціальних інститутів громадянського суспільства, включаючи державу та її інститути, заповнення прогалів правового регулювання суспільних відносин, створення міжнародних і внутрішньодержавних механізмів контролю над забезпеченням прав людини.

Таким чином, кожний громадянин правової держави повинен мати весь комплекс прав, які належать до загальноновизнаних прав людини, плюс усі права громадянина, що визнаються в цій державі. Конституційними правами і свободами є найбільш важливі права і свободи людини й громадянина, що розкривають природній стан свобод і одержують вищий юридичний захист.

Як правило, механізм захисту прав людини в правовій державі містить у собі: конституційно-судовий механізм (конституційний суд); судовий захист (суди загальної юрисдикції); омбудсмена (уповноваженого з прав людини),

адміністративні дії органів виконавчої влади; діяльність неурядових правозахисних організацій; законний самозахист людиною своїх прав, міжнародно-правовий механізм захисту прав людини тощо.

Таким чином, під механізмом захисту прав і свобод людини в правовому суспільстві слід розуміти систему певних соціальних інститутів, правових норм, засобів захисту (судових, адміністративних, цивільно-правових, кримінально-правових та інших), що забезпечують найбільш повний і ефективний захист прав і свобод людини і громадянина.